

Mikko Huhtamies

Hyökkäys rannikolle

Uusimaa viholliskohteena ja sodan tukialueena 1570-luvulla

Kun Iivana Julman joukot 27. tammikuuta vuonna 1577 saapuivat Tallinnan muurien edustalle, niiden komentaja ruhtinas Feodor Ivanovitj Mstislavskij lähetti 1200 tataariratsumiestä odottamattaan piirityksen lopputulosta jään yli Uudenmaan puolelle (till *Nyländska sidan*).

Arojen kylmyyteen tottunut tataariosasto lähti matkaan Pranglista, saaresta Tallinnanlahden itäpuolella, ja saapui Helsingin edustan Isosaareen (Miölö) 1. helmikuuta. Edemmäksi hyökkääjät eivät päässeet, koska kaupungin edustalle oli muodostunut luonnon puolustuslinja: etelätuuli oli painanut jäät Uudenmaan saaristoon rikkoon ne ”huoneenkorkuisiksi röykkiöksi” kuten Werner Tawastjerna jo vuonna 1918 kirjoitti. Tataarit perustivat leirinsä saarelle, joka oli noin peninkulman päässä mantereesta.

Oltuaan saariston suojissa jonkin aikaa hyökkääjät hajaantuivat pieniksi ryhmiksi ja hyökkäsivät silloisten Helsingin ja Sipoon pitäjien kyliin ryöstäen tavaraa, elintarvikkeita ja ihmisiä. Porkkalan ja Siuntioon eteni 200 miehen osasto. Helsingin kaupunkiin, jolle moskoviiteilla oli oma nimikin – *Novyj Torgovitsts* (Uusi tori) – ei kuitenkaan hyökätty.¹ Se ei olisi kannattanutkaan, sillä Helsingissä oli noihin Narvan saartolaivasto

tuhansine miehineen. Ryöstettyään kyliä tataarit palasivat takaisin. Paluumatkalla Tallinnaan jään yli kulki kilometrien letka tavaraa, eläimiä ja ihmisiä.²

Tutkimuskohde ja avainkäsitteet

Tarkastelen artikkelissani jäähyökkäyksen tuhoja Uudenmaan läänissä sekä toisaalta sitä, mikä merkitys Tallinnan vastaisella rannikolla oli Ruotsin ja Venäjän 1500-luvun lopun sotatoimien kannalta. Kyse oli vuosikymmeniä kestäneestä konfliktista, jossa kamppailtiin Suomenlahden, sen kauppakaupunkien ja merireittien hallinnasta. Konfliktiin liittyi vuosien 1561–1581 Narvan saarto, joka vaikutti kansainväliseen politiikkaan, koska se vaikeutti laivanrakennustarpeiden saatavuutta. Sota nosti vastaperustetun merikaupungin, Helsingin, uuteen asemaan satamana.

Kysyn, mikä muu kuin lyhyt välimatka ja jään luoma yhteys Tallinnasta teki Uudenmaan rannikosta ja Helsingin ympäristöstä vihollisen strategiassa hyökkäyskohteen, ja toisaalta, miten tämä alue tuki Ruotsin maa- ja merisotaa. Tarkastelen myös, mitä seurauksia hyökkäyksellä oli. Artikkelinä käsittelee samalla yleisemmin 1500-luvun sotia uuden sotahistorian ja merihistorian näkökulmista. Huomion kohteena on varsinkin *laivaston*,

1. Jukka Korpela, *Idän orjakauppa keskiajalla. Ihmisryöstöt Suomessa ja Karjalassa*. Historiallisia tutkimuksia 266. SKS 2014.

2. Tataarihyökkäys on selostettu seikkaperäisesti mutta saman kaavan mukaan vanhemmassa kirjallisuudessa. August Ramsay, *Esbo. Esbo socken och Esbo gård på 1500-talet*. Söderström & Co Förlagsaktiebolag 1924, 205–213; Werner Tawastjerna, *Pohjoismainen viisikolmattavuotinen sota. Vuosien 1570 ja 1590 välinen aika I*. Historiallisia tutkimuksia. SKS 1929.

laivanrakennuksen ja huollon kannalta tärkeän takamaaston merkitys eri osapuolille. Mikä rooli talonpoikaislaivureilla ja heidän paikallistunteuksellaan oli aikakauden *merisodan logistikkassa* ja Ruotsin *laivaston toimintakyvyn* (luotsaukset ja navigointi) kannalta? Miten merisota ja varsinkin Ruotsin julistama *merisaarto*, jonka piti tuoda vaurautta valtakuntaan, näkyi alamaisten elämässä? Ketkä hyötyivät sota-ajasta?

Lähteet ja aiempi tutkimus

Päälähteeni ovat voudintilit, ja tarkastelen erityisesti hyökkäyksen tuhoista tehtyä tuholuetteloa sekä muuta alamaisten verotuksesta ja rasitteista kertovaa tiliaineistoa. Tileissä on runsaasti laadullista, muutakin kuin numeerista tietoa, josta saa lähiluvulla paljon irti. Niistä ilmenevät paitsi talonpoikien verorasitus, veroparselien laatu sekä päivätöiden määrä ja kohteet. Voudintilit kertovat esimerkiksi sen missä laivurit asuivat, mitä tavaraa, mistä mihin ja milloin he kuljettivat sekä mitä heille maksettiin. Tileihin liittyvä sanallinen aineisto on niukkasanaista, mutta tapauksia on riittävän paljon yleiskuvan saamiseksi.

Tutkimuskirjallisuutena käytän vanhaa 1500-luvun sotahistoriaa, uutta autioitumis- ja asutushistoriaa, 1500-luvun uutta sotarasitushistoriaa, muuta rajaseutututkimusta (ihmisryöstöt), verotushistoriaa, ruotsalaista laivastohistoriaa sekä paikallishistorioita (maakunta- ja pitäjänhistoriat). Itse hyökkäyksestä kertoo Werner Tawastjernan heikosti dokumentoitu monografia 25-vuotisesta sodasta ja August Ramsayn Espoon pitäjän historia, jossa hän käsittelee tätäkin aihetta jonkin verran toistaen kuitenkin Tawastjernan kuvauksen.

Uudempaa 1500-luvun sotarasitukseen ja verotukseen liittyvää tutkimusta on julkaistu viime

vuosikymmeninä osana pohjoismaista autiotilaprojektia tai sen perinteen jatkeena. Eljas Orrman on selvittänyt tarkasti myöhäiskeskiajan ja 1500-luvun sotarasitusten vaikutusta asutushistoriaan ja autioitumiseen Lounais-Suomen saaristopitäjissä pääpainon ollessa 1500-luvun jälkipuoliskolla. Anssi Mäkinen on tutkinut laajan empiirisen ja kartta-aineiston tukemana Viipurin läänin asutuskehitystä kaksikymmentäviisivuotisen sodan ja venäläisyyökkäysten aikana. Suvianna Seppälä on avannut hankalaa aihetta, 1500-luvun sekavaa verojärjestelmää sekä talonpoikien merkitystä sen osana.³ Maakuntahistorioista mainittakoon uusi ja monipuolinen Etelä-Karjalan historia sekä Kauko Pirisen perusteellinen *Savon historia II*.⁴ Jukka Korpela on julkaissut joitakin vuosia sitten ihmisryöstöjä käsittelevän laajaan ja vaativaan lähdeaineestoon pohjautuvan tutkimuksen.⁵ Helsingistä, Sipoosta ja Virolahdelta on kirjoitettu paikallishistoriat, joissa sivutaan myös 1500-luvun rajasotia ja Narvan saarta.⁶

Kaiken kaikkiaan, kuten näkyy, Itäinen Suomi on ollut tutkimuksen painopistealueena, koska sodan suorat vaikutukset olivat kovimmat tällä alueella. Eteläisen Suomen 1500-luvun sota-tuhoista ei ole omaa monografiaa. Aiemmassa tutkimuksessa merihistoriallinen näkökulma 1500-luvun sotiin puuttuu. Ne tarkastelevat aihetaan sisämaasta käsin ja huomio ulottuu korkeintaan rannikolle. Poikkeuksena on ruotsalainen laivastohistorioitsija Jan Glete, jonka tutkimukset ovat olleet suurena apuna varsinkin yksittäisten laivojen ja niiden rakennuspaikkojen selvittämisessä.⁷ Ruotsissa Eva Österbergin metodisesti edistyksellinen tutkimus seitsenvuotisen sodan vaikutuksista rajaseudun elämään ilmestyi jo vuonna 1971.⁸ Tuuli Heinosen tuore historiallista arkeologiaa edustava väitöskirja tarjoaa erittäin yksityiskohtaisen näkökulman 1577 hyökkäyk-

3. Eljas Orrman, *Bebyggelsen i Pargas. S:t Märten och Vemo socknar under senmedeltiden och på 1600-talet*. Historiallisia tutkimuksia 131. SHS 1986; Anssi Mäkinen, *Linnaleirit ja vainovalkeat. Viipurin läänin asutus kaksikymmentäviisivuotisen sodan (1570–1595) jaloissa*. Bibliotheca Historica 73. SKS 2002; Suvianna Seppälä, *Viljana, nahkoina, kapakalana. Talonpoikien maksamat kruununverot Suomessa vuosina 1539–1609*. Bibliotheca Historica 125. SKS 2009.
4. Kauko Pirinen, *Savon historia II:1. Rajamaakunta asutusliikkeen aikakautena 1534–1617*. Kustannuskiila 1982; Jyrki Paasikoski & Anu Talka (toim.) *Rajamaa. Etelä-Karjalan historia I*. Etelä-Karjalan Liitto 2018.
5. Korpela 2014.
6. Yrjö Kaukiainen, *Koiviston merenkulun historia I*. Koivisto-Säätiö ja Koivistolaisten Seura ry. 1975, 74–76; Arja Rantanen & Christer Kuvaja, *Sipoon pitäjän historia vuoteen 1868 II osa*. Gummerus 1994; Seppo Aalto, *Sotakaupunki. Helsingin Vanhankaupungin historia 1550–1639*. Otava 2012.
7. Jan Glete, *Swedish Naval Administration 1521–1721. Resource Flows and Organisational Capabilities*. Brill 2010.
8. Eva Österberg, *Gränsbygd under krig. Ekonomiska, demografiska och administrativa förhållanden i sydvästra Sverige under och efter nordiska sjuårskriget*. Bibliotheca Historica Lundensis XXVI. Varberg 1971.

sessä ryöstetyn Mäkkylän kylän elämään ja materiaaliseen kulttuuriin.⁹

Jääsota – Pohjoinen erikoisuus

Jääsota oli 1500-luvun sodankäynnissä euroopalaisittain erikoinen muoto, josta Olaus Magnus kertoo *Carta marinassa* (1539) ja *Pohjoisten kansojen historiassaan* (1555). Pohjolassa ei noudatettu sotateoreetikko Machiavellin oppeja, joiden mukaan ”mikään ei ole kenraalille tuhoisampaa kuin aloittaa talvisota, koska se johtaa suurella varmuudella hyökkääjän vaan ei puolustajan tuhoutumiseen”.¹⁰ Pohjoisessa jää sen sijaan oli jopa hyökkäyssodan aloittamisen suoranainen syy jäätyneiden vesistöjen avatessa uusia yllättäviä yhteyksiä. Ja olihan Machiavellin kostea ja viileä talvi Italiassa aivan eri asia kuin pikkujääkauden talvet Suomessa. Yleensä sotaretken venymistä talveen asti pyrittiin huolto-ongelmien takia kuitenkin välttämään. Jääsota oli olosuhteiden mahdollistama ja osin ennakoimaton erikoisoperaatio.

Moskovalla ei ollut merilaivastoa ja sen ”merisota” oli jääsotaa. Sillä tosin oli lotjalaivasto Nevalla ja Kannaksen rannikolla. Lotjat olivat kuljetusaluksia (lodja = laatikko), joilla ei voinut haastaa Ruotsin avomerilaivoja. Lotjilla tehtiin korkeintaan hyökkäyksiä vesistöistä maalle rannikolla, joilla ja järvillä. Moskoviiteilla oli myös kannettavia pienten osastojen käyttämiä veneitä. Myös ruotsalaisilla oli sisävesilaivastoja vartioveineinä esimerkiksi vuonna 1578 Savon Orivedellä ja Puruvedellä. Savonlinnaan perustettiin tilapäinen laivaveistämökin, jonne tuotiin laivanrakentajia Turun läänistä.¹¹ Rakentajien siirtäminen paikasta toiseen oli yksinkertaisin ja nopein tapa siirtää uutta teknologia ja taitotietoa.

Pelkkä laivastokaan ei olisi riittänyt hyökkääjälle. Suomen saaristo oli avoveden aikaan sokkeloinen ja erittäin haastava kohde sinne tunkeutujalle. Venäläiset onnistuivat tässä kalee-

reilla vasta vuonna 1714 suuressa Pohjan sodassa tunkeutuessaan soutualueilla sisäsaariston salmien kautta Helsinkiin. Luotsit olivat hyökkäyksessä välttämättömiä, mutta jäällä luotseja ei tarvittu. Suurin osa jäähyökkäyksistä oli alkutalvella tammi-helmikuussa, kun jää oli vahvaa. Kylmä ilmastovaihe edesauttoi jääsodankäyntiä. Vihollinen oli hyödyntänyt jäätyntä merta jo aiemminkin. 1500-luvun loppupuolella Suomen puolelle oli hyökätty vuosina 1571, 1572, 1577, 1590 ja 1592. Vuonna 1571 tuhottiin Helsingin kuninkaankartano.¹² Kesällä 1582 ja 1592 moskoviitit hyökkäsivät Koivistolle ja Suomen saaristoon. Juuri rannikolla ja saaristossa tehtiin paljon tuhoa. Itäisen Suomenlahden uhanalaiset ja puolustuskyvyttömät saaret tuhottiin ensimmäisinä. ”Koivistolla piti-vät ruotsalaiset etuvartiota ja kesällä se oli tärkeä satamapaikka, joten sen hävittämisellä oli puhtaasti sotilaallistakin merkitystä” kirjoittaa Yrjö Kaukainen venäläisten vuoden 1572 hyökkäyksestä Koiviston historiassaan.¹³

Myös Ruotsin hyökkäysten logistiikka oli kesällä ulkosaarten laivureiden varassa. Saaret olivat Ruotsin idän sotaretkien tukialueita. Sota oli puolin ja toisin ryöstöä: sillä tuhottiin vihollisen tukialueita ja hoidettiin sotilaiden palkkaus. Vuonna 1581 Narvan valtauksen jälkeen Pontus de la Gardien joukot saivat vapaasti ryöstää kaupunkia vuorokauden.¹⁴ Ryöstömahdollisuus oli rekrytoinnin kannustin. Tämä koski myös ihmisryöstöjä. Ruotsin joukot eivät harjoittaneet varsinaista orjakauppaa, mutta nekin ottivat ajan tavan mukaan panttivankeja, joilla käytiin kauppaa. Varsinkin tataarit ottivat systemaattisesti vankeja, joita kuljetettiin itään ja myytiin orjiksi. Vankien arvosta kertookin juuri se, että heitä kannatti kuljettaa pitkiä matkoja useiden välikäsien kautta.¹⁵ Vangeiksi otettiin yleensä nuoret, naiset ja lapset, joista sai Mustanmeren orjamarkkinoilla parhaan hinnan ja jotka jaksoivat kävellä ja kantaa ryöstösaalista.

9. Voudintileihin liittyvää uutta tutkimusta: Seppo Eskola, *Archives, Accounting, and Accountability. Cameral Bookkeeping in Mid-Sixteenth-Century Sweden and the Duchy of Johan (1556–1563)*. Historical Studies from the University of Helsinki XLVI. Helsingin yliopisto 2020; Tuuli Heinonen, *The Social and Material World of Medieval and Early Modern (c. 1200–1650) Villages in Southern Finland*. Archaeologia Medii Aevi Finlandiae XXVIII. Helsinki 2021.

10. Niccolo Machiavelli, *The Art of War*. Revised and with introduction by Neal Wood. Da Capo Press 2001/1521, 180–181.

11. Pirinen 1982, 629–630; Mäkinen 2002, 120.

12. Eino E. Suolahti, Vantaan Helsinki. Teoksessa *Helsingin kaupungin historia I osa*. SKS 1950, 167.

13. Kaukiainen 1975, 74–76; Mäkinen 2002, 168.

14. Mäkinen 2002, 57, 87–89.

15. Korpela 2014, 158–159, 161–162.

Sota oli julmaa ja sen taustalla oli aikakauden sotilasoppi ja siihen liittyvä yleinen haaste: sotajoukkojen huolto ja palkkasotilaat. Strategia perustui 1500-luvulla piirityksiin ja tukialueiden tuhoamiseen.¹⁶ Vielä 1500-luvullakin kuninkaavalta oli rajaseuduilla keskittynyt linnoihin ja niiden kuninkaalle uskollisten miesten lojaliteettiin. Uskollisuuden aste vaihteli 1500-luvun sodissa. Territoriaalivaltiot tai protokansalliset valtiot kuten Ruotsi määrittivät rajojaan sodilla. 1500-luvun Ruotsin ulkoiset rajat oli suurin piirtein määritelty, mutta niitä ei oltu juuri mitenkään merkitty maastoon, eikä kartoistakaan ollut tässä apua. Merirajoja tai aluevesiä ei käytännössä ollut muuten kuin hallitsijoiden ajatuksissa ja tavoitteissa.

Linnojen valtaukseseen pyrittiin, mutta siinä ei aina onnistuttu ja piirityssota muuttuikin yleensä sen ympäristön (*hinterland*) ryöstelyksi. Autioitamalla linnaa, kaupunkia ja laivaveistämöä ympäröivää maaseutua pyrittiin itse kohteen näännyttämiseen. Ruotsalaiset käyttivät samaa taktiikkaa 1570-luvulla: Herman Fleming hankaloitti hävityssodalla venäläisten joukkojen huoltoa Käkisalmissa vuonna 1572 ja Juhana III pyrki luomaan Inkerinmaalle hävitetyn rajavyöhykkeen ja saamaan alueen asukkaat Ruotsin alamaisiksi ja veronmaksajiksi.¹⁷ Sodat kestivät 1500-luvun puolivälin jälkeen kauan ja muuttuivat lähes yhtäjaksoiseksi normaalitilaksi. Pitkittyneet konfliktit mukaan lukien merisodat ja -saarrot olivat väestölle suora tai epäsuora taakka. Ruotsissa verot sotavoiman ylläpitoon kerättiin apuveroilla, joiden määrä lisääntyi 1500-luvun loppua kohden. Vihollinen ymmärsi tämän ja pyrki iskemään juuri veronmaksukykyyn.

Vouti kierteli kylissä

Uudellamaalla tataarien vuoden 1577 hyökkäyksen jälkeen oli tuhojen selvityksen aika. Helsingin pitäjän vouti kierteli kylästä kylään ja laati luettelon väestön menetyksistä. Sen otsikko on nykysuomeksi ”*Luettelo venäläisten ryöstämistä*

veroista ja tiloista Uudellamaalla 1577”¹⁸ ja se kuuluu Kansallisarkiston voutintileihin.¹⁹ Luettelon alkuperäinen nimi on alkuperäistekstimuotoa noudattaen: ”*Lengd opå the Skatter och Rökersom aff Ryssen Rappade ähre anno 77*”. Luettelossa käytiin läpi vihollisen taloista ryöstämät (*rappade*) verotavarat ja savut, kuten elintarvikkeet (pääasiassa viljaa), tavarat (kirveet, kattilat), karja ja ihmiset. Ihmisiä lukuun ottamatta nämä olivat *verotavaroita eli -parseleja*. Ihmiset sen sijaan olivat verotuskohteita (esim. *nokkavero, neb*) ja ihmisryöstöt vaikuttivat talon mahdollisuuksiin tehdä päivätöitä. Jos talo ei pysynyt maksamaan verojaan, se on tileissä autio (*öde*) eli veronmaksukyvytön. Savu taas tarkoittaa samaa kuin ruokakunta eli talonväkeä. Voutien piti esittää Tukholmaan tositate, josta ilmeni miksi verokerjyys Porvoon läänistä, johon Espoon, Helsingin ja Sipoon pitäjät kuuluivat, oli edellisvuotta pienempi.²⁰

Jokaisen vihollishyökkäyksen – tai katovuosien tai näiden yhdistelmän kuten tavallista – jälkeen kirjurit joutuivat töihin. Tiedot menetyksistä saatiin kylien eloonjääneiltä, ruokakuntien vanhemmilta ihmisiltä, joita vihollinen ei ollut vienyt mukanaan. Tuholuetteloa voidaan pitää luotettavana ja verrata muihin lähteisiin. On kuitenkin otettava huomioon, että siinä missä tavallisesti veroluetteloon saatettiin vähätellä omaisuutta, nimenomaan tässä luettelossa verovelvollisen kannatti ilmoittaa ryöstetty omaisuus mahdollisimman suureksi.

Lähes kaikki ryöstetyt kylät olivat saarilla, rannikolla tai sinne johtavien jokien varsilla. Nykyisin sisämaassa olevat alueet olivat 1500-luvulla merenlahtien varsilla, kuten esimerkiksi Mäkkylä.²¹ Ne olivat tärkeitä Helsinkiin ja rannikon veistämöille tulevan tavaran kuljetuksissa. Talot olivat kylissä teiden varsilla, minkä vuoksi ne kärsivät eniten vihollisen takia. Alueen läpi meni Suuren rantatien haara, kylätie, Otaniemeen merenrannalle ja itään Helsingin suuntaan.²² Taloista ja kylistä on yksityiskohtaista tietoa Tuuli Heinosen

16. Mäkinen 2002, 52.

17. Mika Sivonen, Muutosten rajaseutu (1570–1700). Teoksessa Jyrki Paaskoski & Anu Talka (toim.) *Rajamaa. Etelä-Karjalan historia I*. Etelä-Karjalan Liitto 2018, 344.

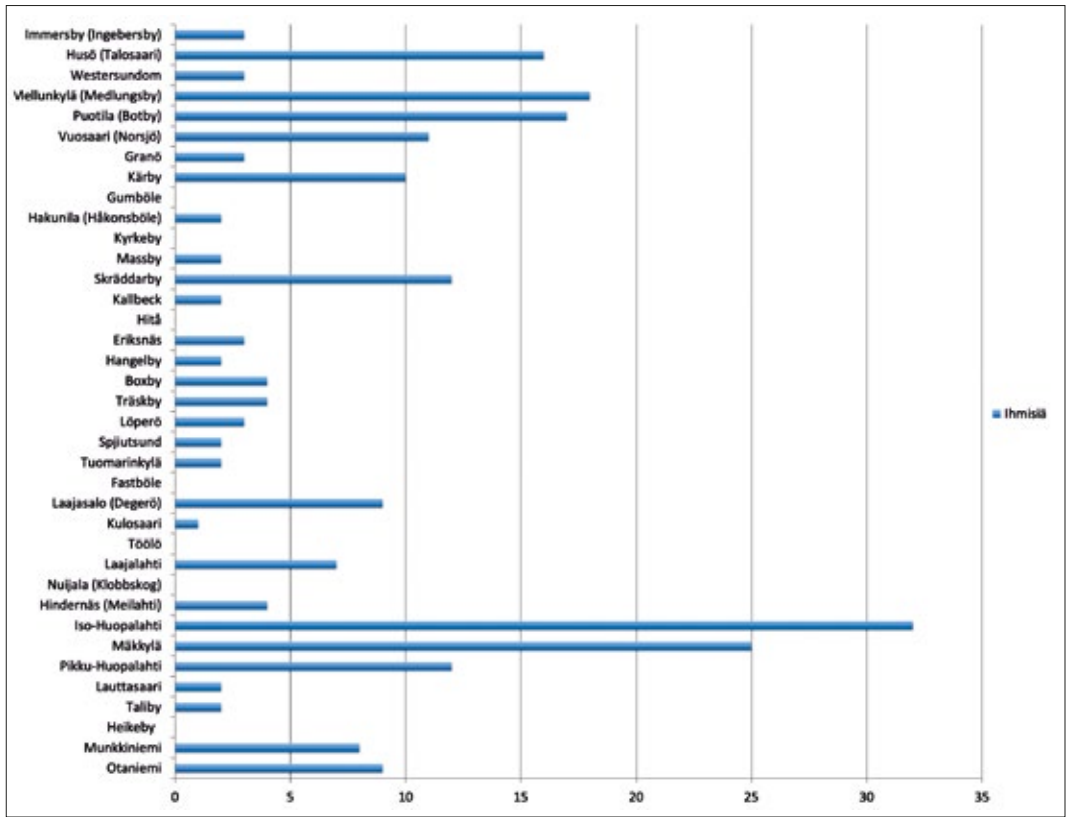
18. Voudintilit. Yleisiä asiakirjoja KA 161.

19. Voudintilien tutkimuksesta ks. Eskola 2020, 3–9.

20. Eino Jutikkala, *Suomen talonpojan historia. Sekä katsaus talonpoikien asemaan Euroopan muissa maissa*. WSOY 1942, 310–317.

21. Heinonen 2021, 99.

22. Ramsay 1924, 42.

tutkimusten ansiosta. Kylissä oli vauraita taloja, jotka vetivät ryöstäjiä puoleensa joko teiden ohjaamana ja oppaiden avustamana. Taloissa oli uunit, pienten kivien päällä oleva puulattia ja ikkunalasit. Suurimmat talot Mäkkylässä olivat kahden huoneen asuntoja, joiden pinta-ala oli vähintään 110 neliötä. Kylistä on löytynyt myös saksalaista keramiikkaa jo keskiajalta alkaen. Kaupalliset yhteydet ovat olleet vilkkaat jo varhain.²³

Alueellisesti *Luettelo venäläisten ryöstämistä veroista ja tiloista vuonna 1577* alkaa silloisen Helsingin pitäjän länsiosista (nykyisestä Espoosta).²⁴ Ensimmäisenä mainitaan Helsingin pitäjään kuulunut Otaniemi sitten Munkkiniemi, Heikeby (kadonnut kylä Munkkiniemen ja Talin välissä),²⁵ Tali, Lauttasaari, suurkylät Pikku- ja Iso-Huopalahti sekä Mäkkylä, Töölö ja niin edelleen, jonka jälkeen luetellaan kylät Sipoon itäosiin saakka.

23. Heinonen 2021, 108, 111–113.

24. Vanhasta Espoosta ja sen alueista ks. Ramsay 1924, 31–49.

25. Heikeby on kadonnut kylä Munkkiniemen ja Talin välissä. Ks. Åke Granlund, Keskiaikaisia nimiä nykyisessä Helsingissä. Teoksessa *Helsingin kadunnimet*. Toinen, korjattu painos. Helsingin kaupungin julkaisuja 24. Helsingin kaupunki 1981, 20.

■ Kaavio 1. Kaaviossa on esitetty Helsingin ja Sipoon pitäjien kylistä vietyjen ihmisten määrät. Suurista kylistä kuten Iso- ja Pikku-Huopalahdesta sekä Mäkkylästä saatiin paljon ihmisiä vangeiksi. Ihmiset onnistuivat todennäköisesti pakenemaan joistakin kylistä. Lähde: *“Luettelo venäläisten ryöstämistä veroista ja tiloista 1577”* Voudintilit. Yleisiä asiakirjoja KA 161.

Helsingin saarista mainitaan Lauttasaaren, Kuloosaaren ja Laajasalon talojen kärsimät tuhot. Pohjoisimmaksi hyökkäys ulottui Helsingin pitäjän Nuijalaan (Klobbskog) ja pohjoiskyliin, Tuomarinkylään ja Kuninkaalaan. Pitäjän pohjoisosiin on todennäköisesti menty jäätynyttä Vantaanjokea pitkin. Helsinki kuitenkin säästy. Sen sijaan vihollinen ryösti ja osaksi polttikin nyky-Helsingin kantakaupungin osia. Näitä olivat Tali, jo kadonnut keskiaikainen kylä Hindernäs (nykyisin Meilahti) sekä Töölö.

Erillinen vihollisosasto eteni Porkkalan Upin-
niemeen (Obbnäs), jossa ryöstettiin kaksi taloa.²⁶
Pisimmällä lännessä ryösteltiin Siuntiossa. Sikä-
läinen pappi Thomas Olsson kertoi alueensa
talonpoikien kärsimistä hävityksistä Bölessä
ja Fogelvikissä. Siuntiossa tuhottiin yhdeksän
tilaa.²⁷ Idän suunnalla vihollinen kävi myös
Sipoon saariston Husössä ja Löparössä. Husössä
asui varakas laivuri. Hyökkääjät hyödynsivät jää-
tynyttä merenrantaa ja etenivät jäätyneitä jokia
pitkin pohjoiseen joenvarsikyliä ryöstäen. Sipoon
Immersby sekä Massby ryöstettiin. Idässä tuhot
olivat suurimmat. Luettelon mukaan kuitenkin
vain Sipoon Spjutsundissa poltettiin taloja.

Kaikki kelpasi – Vilja, kankaat, työkalut, karja ja ihmiset

Vouti kirjoitti luetteloon lähes jokaisen talon
kohdalle numeron ja ensivaikutelmalta oudon
sanan, *psoner*. Se on lyhennys sanasta *personer* ja
tarkoittaa tässä tapauksessa ryöstettyjä ihmisiä.
Tätä nimitystä käytettiin, koska se kattoi kaiken-
ikäiset ja kummatkin sukupuolet: nuoret miehet,
naiset ja lapset. Lähes joka kylästä vietiin väkeä.
Talonpoikaistalous eli savu koostui näihin aikoi-
hin noin 7–10 hengestä, jossa on mukana aikuiset,
lapset ja palkolliset. Vuonna 1576 Helsingin
hallintopitäjän väkiluku oli 2212–3160 (kerroin
7–10). Tämän perusteella ryöstettyjen ihmisten
osuus oli 10–7 prosenttia väestöstä.²⁸ Kaaviossa
1 on esitetty Helsingin ja Sipoon ryöstetyt kylät ja
niistä viedyt ihmiset.

Väkirikkaista Helsingin ja Sipoon pitäjän
kylistä ryöstettiin paljon ihmisiä. Mäkkylän Olof
Mickelsonin ja Märthen Jönssonin ruokakunnista
vietiin kuusi henkeä ja Henrik Henriksonilta viisi
– laskennallisesti koko talon väki. Iso-Huopalahden
Anders Larssonilta vietiin kahdeksan ihmistä.
Suurin menetys kohtasi Sipoon Vestersundomin
Lasse Personin ruokakuntaa, josta ryöstettiin
kymmenen henkilöä kohti tuntematonta. Yleensä
taloista katosi noin 1–3 ihmistä.²⁹ Vangeiksi valitiin
sopivimmat: naiset, lapset ja nuoret – siis par-

haassa työkunnossa olevat tai henkilöt, joista sai
idän orjamarkkinoilla parhaan hinnan.³⁰

Ihmisyöstöjen kohteena olivat kruunun kir-
janpidon perusteella kameraalisesti (verotukselli-
sesti) ylimääräiset henkilöt (naiset, nuoret, lapset,
palkolliset). Tätä todistaa se, että ryöstöä seuraa-
van vuoden asiakirjoissa isännät ovat edelleen
talojensa haltijoina. Pois vietiin siis muita kuin
talojen täysikäisiä veronmaksajia. Tapettujen
ihmisten määrä ei asiakirjoista ilmene – tällaista
dokumentaatiotarvetta ei kruunun näkökulmasta
ollut – mutta myöhempien lähteiden perusteella
ilmenee, ettei väestöä ainakaan systemaattisesti
surmattu. Vihollisen päätavoitteena oli talojen
köyhdyttäminen, niiden veronmaksukyvyyn lopet-
taminen ja heikentäminen. Ehkä tarkoituksena
oli tulla uudestaan, sillä ryöstöretkethän tois-
tuivat usein muutaman vuoden välein. Jääsodat
olivat tietysti riippuvaisia talvestakin.

Myös kotieläinten ja varsinkin vetoeläinten
menetys oli silloisen lihasvoimaan perustuvan
maatalouden aikana merkittävä takaisku. Koti-
eläimillä oli myös toinen erittäin tärkeä merkitys:
lannoitus. Taloista vietiin lehmä mutta varsinkin
hevosia ja näiden joukossa oreja. Hevosia tarvittiin
jo ryöstösaaliin kuljetuksessakin. Vihollinen
otti mukaansa jonkun verran lampaita ja muuta-
man häränkin. Lauttasaaren luotsilta Lars Lar-
sonilta vietiin härkä, Hindernäsin Michel Jacob-
sonilta viisi ja Kulosaaren Erik Filippussonilta
kahdeksan härkää. Nämä olivatkin kaikki listan
mainitsemat härät. Härkä oli hidas eikä se siksi
sopinut nopeatempoiseen ryöstöretkeen.

Viholliselle kelpasivat kankaat, nahat ja metal-
liesineet. Tätä tavaraa sotajoukko tarvitsi itsekin,
kuten myös vaatetta, kattiloita ja kirveitä. Mukaan
lähti varsinkin erityisen kauhtanoita, ryijyjä, sän-
kyvaatteita, paitoja, sarka- ja palttinavaatteita,
tyynyjä ja lampaannahkoja. Sipoon Spjutsundiin
Jacob Madsonilta vietiin kolme kyynärää englan-
tilaista kangasta ja saman verran hollantilaista
palttinaa (*lärf*). Palttinaa käytettiin muun muassa
purjekankaana. Metallitavaroista yleisimmät oli-
vat kattilat ja kirveet. Laivanrakentajakylä Mäk-

26. Jöran Andersson ja Erik Larsson, Obbnäs är plundrat af Rydzen KA 3383:55

27. Raaseporin läänin maakirja ja tilikirja 1578–1578 KA 3382: 57. Anno 1577 tå Rytzen föll här in uti Nylandzsidan. Asiakirjassa esiintyvät sanat, *skinnat*= kyniä, *sköfla*=ryöstää. Ramsay 1924, 208.

28. Markku Kuisma, *Helsingin pitäjän historia II. Vanhan Helsingin synnyistä isoonvihaan 1550–1713*. Vantaan kaupunki 1990, 59.

29. KA 161.

30. Korpela 2014, eri kohdin.

kylästä vietiin tavallisten kirveiden lisäksi leveä-teräinen veistokirves (*timberbila*), jota käytettiin veneenveistossa. Se ei ollut halkokirves, joita näitäkin vihollinen vei.³¹

Metallikirveilläkin – veneenveistäjän kirveillä – oli siten oma merkityksensä isomassa strategisessa kuvassa. Metallia oli erittäin arvokasta ja se voitiin sulattaakin. Kuparia tarvittiin muun muassa juuri näihin aikoihin yleistyneissä pronssitykeissä, joita Erik XIV:n kaudella alettiin asentaa sotalaivoihin. Saaliiksi saatiin niin ikään jonkun verran hopeasormuksia. Rahaa tietysti myös ryöstettiin, jos vain siihen päästiin käsiksi. Hopean tai rahan päätyminen ryöstäjille kertoo siitä, että kylä oli yllätetty eikä arvotavaroita ollut ehditty piilottaa, tai sitten vihollinen oli pakottanut vakivalloin paljastamaan kätköt. Hyökkäys tuli yllätyksenä eikä metsiin ehditty paeta.³²

Silloiseen Helsingin pitäjään kuuluneen Otaniemen kylän Peder Hendriksonilta vietiin 100 markkaa rahaa ja hopeasormus, kolme hevosta ja saman verran ihmisiä. Talo oli varakas ja sen irtain omaisuus oli ollut vuoden 1571 hopeaveronkannossa 112 markkaa (isäntänä oli silloin Hendrik Person). Tämän kokoinen irtain varallisuus oli usein luotseilla.³³ Saman kylän Mats Jöransonin ruokakunnasta vietiin kuusi ihmistä, kaksi hopeasormusta ja kuusi kattilaa. Laajasalon Per Hanssonin ruokakunnasta vietiin paitsi seitsemän henkeä ja 300 taalarin arvosta purjeita. Per oli luotsi. Vuonna 1582 oli mahdollisesti hänen veljensä Nils Hansson nimen kohdalla merkintä ”ähr en stryman och hafver hemman fritt” (on styrmani, jolla verovapaa talo).³⁴

Elintarvikkeista vihollinen ryösti pääasiassa viljaa eli ruista sekä ohraa ja kauraa – määrällisesti tässä järjestyksessä, mikä vastasi Porvoon läänistä saatujen viljalajikkeiden yleisyyttä. Viljaa vietiin tynnyrikaupalla. Sen kuljettamiseen on tarvittu useita rekiä. Jonkun verran vietiin voita, sianlihaa ja leipää. Treskön kylän Pável Märthensonilta, joka oli kalastaja, ryöstettiin muun tava-

ran ja ihmisten lisäksi 400 kappaletta kuivattua kalaa.

Tähän mennessä olen selittänyt mitä ryöstettiin, mistä ja keneltä. Seuraavaksi tarkastelen hyökkäyksen taustaa ja tavoitteita. Mitä ryöstöä laajempia sotilaallisia tavoitteita hyökkäyksellä oli? Mikä muu kuin lyhyt matka jään yli teki Uudenmaan rannikosta hyökkäyskohteen? Helsingin perustamista on perinteisesti tarkasteltu kauppapoliittisesta ja merkantilistisesta näkökulmasta. Siitä voidaan kuitenkin myös, kuten Seppo Aalto on tehnyt kirjassaan *Sotakaupunki*, käyttää nimitystä *Merirosvokaupunki*. Tähän ajankohtaan sopii kuitenkin myös nimitys *Kaapparikaupunki*.³⁵ Nimitys kuvaakin hyvin sitä, miksi Uudenmaan rannikosta tuli vihollisen silmissä sotilaallinen kohde.

Helsingin perustaminen ulottaa sodan Suomenlahdelle

Vielä Kustaa Vaasan Venäjän sodassa (1555–1557) Karjalan Kannas sekä Jääsken, Lappeen ja Taipalsaaren pitäjät olivat sodan näyttämönä. Sisämaa- ja vesistönsodan tuhot rajoittuivat maalle, erityisesti teiden sekä Vuoksen varsille.³⁶ Merellä ei taisteltu. Helsingin perustaminen vuonna 1550 siirsi Ruotsin ulko- ja kauppapolitiikan Suomenlahdelle. Helsingistä piti tulla Tallinnan kaupallinen kilpailija, mutta sitä hankalan sisäväylän päässä olevasta pikkukylästä ei tullut. Mutkikkaan, karikkoisen ja Susisaaren kohdalla suljettavissa olevan väylän loppupäässä oleva kaupungin satama oli kuitenkin suojaisa paikka omalle sotalaivastolle.

Kun Viro vuonna 1561 liitettiin Ruotsiin, katosi pohja Helsingin ja Tallinnan väliseltä kilpailuasetelmalta. Ruotsin päämääräksi tuli Tallinnan kilpailijan, venäläisille vuodesta 1558 kuuluneen Narvan kaupan estäminen. Kaupunki oli venäläisille henkireikä ja he keskittivät koko Itämeren kauppansa tähän siihen asti melko merkitykselliseen kaupunkiin.³⁷

31. Heinonen 2021, 115.

32. Mäkinen 2002, 46.

33. Hopeaveroluettelo 1571, Helsingin pitäjä, Otaniemi talo nro. 42.

34. KA 3434:8v

35. Aalto 2012.

36. Georg Haggrén, Keskiäika vuoteen 1570. Teoksessa Jyrki Paaskoski & Anu Talka (toim.) *Rajamaa. Etelä-Karjalan historia I*. Etelä-Karjalan Liitto 2018, 244–247.

37. Suolahti 1950, 163.

Narva oli kansainvälisesti tärkeä laivanrakennustarvikkeiden – sahatavaran, tervan, hampun, raudan ja pellavan – vientisatama. Ruotsi julisti Narvan saarron vuonna 1561, ja ylläpiti sitä vuoden 1581 valtauksensa saakka. Merisaarrolla se pyrki saamaan aiemmin Hansan monopolina olleen tuottoisan idän välityskaupan Tallinnan sekä Uudenmaan pohjoisrannikon kaupunkien ja varsinkin Helsingin haltuun. Saartopolitiikkaan liittyen Erik XIV:n (hallitsi 1560–1568) geopoliittisena tavoitteena oli luoda dynastinen allianssi Englannin kanssa. Tähän liittyi näytösluonteinen laivastodiplomatia, jossa laivoilla oli näkyvä osansa. Juhana III (hallitsi 1568–1592) jatkoi saarron ylläpitoa veljensä jälkeen. Ruotsissa investoitiin 1500-luvun jälkipuoliskolla avomerilaivastoon, mikä näkyi apuverokuorman kasvuna.³⁸ Apuverot olivat vuotuisen maaveron lisäksi tilapäisiä mutta yleensä pysyviksi muuttuneita lisäveroja. Aikakauden tuntuvin apuvero oli vuonna 1571 kerätty hopeavero jättimäisten Älvsborgin lunnaiden maksuun.

Tanska, Puola ja Lyypekki eivät suostuneet noudattamaan Ruotsin julistamaa saartoa, minkä seurauksena alkoi niin sanottu seitsenvuotinen sota (1563–1570). Suomenlahdella alkoi kaapparisota. Narvan linjan aluksia takavarikoitiin ja hinattiin Helsinkiin. Kauppalaivoja tuotiin väkipakolla Helsinkiin, jonne ne muuten merkantilistisista toiveista huolimatta eivät harvaa poikkeusta lukuun ottamatta vapaaehtoisesti tulleet. Helsingistä tuli amiraali Hans Björnramin (k. 1571) komentaman kaapparilaivaston satama ja huoltokeskus.

Björnram oli myös maanomistaja Helsingin pitäjässä. Hän hyötyi henkilökohtaisesti, kansainvälisten piraattikomentajien tapaan kruunun kaapparikirjan oikeuttamasta liiketoiminnasta. Vuonna 1562 kaapattiin suuri määrä arvokkaita turkiksia karhusta näätään lyypekkiläisistä Narvasta tulevista laivoista.³⁹

Ruotsin alusten miehistöjen yhteenlaskettu lukumäärä ylitti Helsingin kaupungin väkiluvun.

Miehistöluetteiloita ei ole, mutta sotalaivoissa on täytynyt olla yhteensä tuhansia miehiä. Helsingin ympäristöpitäjät hoitivat tämän kaupungin redillä ”kelluvan mastometsän” muonituksen.⁴⁰

Kaapparilaivaston ja telakoiden tukialue

Narvan saarron aikana Helsingissä oli lähes parikymmentä sotalaivaa. Määrä vaihteli jonkin verran. Tilitietojen mukaan vuonna 1571 Helsingissä kahdeksantoista muonitusta saanutta laivaa olivat *Råbocken*, *Calmar Falken*, *Duvan*, *Calmar Barken*, *Brommaren*, *Nyköping Barken*, *Blå Duvan*, *Enhöringen*, *Lybska Hiorten*, *Wiborgz Morian*, *Roosen*, *Stålnebben*, *Westerviks Barken*, *Finske Mempron*, *Stor Rödhunden*, *Flygande Serpenten*.⁴¹

Ruotsalaistutkija Jan Gletellä on näistä aluksista jonkun verran niiden elinkaareen liittyvää lisätietoa, mutta osaa aluksista hän ei kattavissa tutkimuksissaan näytä tuntevan. Alukset saivat provianttinsa (laivamuona) Helsingin kuninkaan kartanon makasiineista, joihin sitä maaseudulta toimitettiin. Laivojen perämiehet tai laivapäälliköt hakivat muonituksen kuuttia vastaan. Ilman kuitteja emme tietäisi näistä laivoista mitään. Niissä mainitaan saatu muona, sen määrä sekä muonituksesta vastannut aluksen päällikkö. Laivasto kulutti paljon muonaa.⁴²

Vuodelta 1572 on säilynyt tilitys, jossa luetellaan kahdeksalle saartolaivaston alukselle annettu proviantti. Muonaa saivat *Rosen*, *Serpenten*, *Wiborg Morianen*, *Råbocken*, *Stålnebben*, *Brommaren*, *Westerviks Barken ja Falken*. Näihin toimitettiin ruista, kauraa, papuja, humalaa, voita, silakkaa, suolaa sekä sian- ja lampaanlihaa. Kun tarkasteluun otetaan tärkein eli ruis, toimitettiin sitä aluksille yhteensä 66 tynnyriä. Millainen määrä kahdeksan aluksen saama 66 tynnyriä ruista sitten oli? Vuoden 1542 vuotuinen viljavero tilaa kohti oli Länsi-Uudellamaalla 0,97 pannia. Pannia oli 2 tynnyriä.⁴³ Näin ollen laivoille yhden kauden aikana toimitetun rukiin määrä vastasi 33 talon vuotuista veroa. Rukiin lisäsi tulivat muut

38. Mikko Huhtamies, *Seitsemäs vyöhyke. Pohjoista merihistoriaa (1200–1600)*. Siltala 2022, 91–92.

39. RA. Kaperiräkenskaper I 1562–1563. Vol. 1:2. Hans Larssons och Hans von Hildesheims räkenskaper över narwiska varor de uppburit och utgiordt i Reval 1562. ”Summa på allt Opburith goodz som Arent Reijers Jagter... 1562”. RA. Kaperiräkenskaper 1562 Vol i:1. ”Summa på alle uthgifwet skepp anno 1562”.

40. 1572–1573 KA 3331: 19–20v.

41. KA 3321:16–.

42. Suolahti 1950, 166–170.

43. 1572–1573 KA 3331: 19–20v; Seppälä 2009, 105.

ylläluetellut laivoille toimitetut veroparselit. Laivojen muonitus oli siis tuntuva, laajalle ulottuva ja osittain myös ympärivuotinen rasitus maaseutu-äestölle.

Tilityksistä ilmenee myös, että alukset saivat muonaa ensiksi toukokuun alussa, kun ne lähtivät merelle. Osa aluksista sai muonatydennystä seuraavan kerran kesä- ja heinäkuussa. Alusten toiminta-aika merellä oli tämän perusteella noin 1,5–2 kuukautta. Osa sai muonatydennystä helmikuussa, mikä tarkoittaa, että miehistöt oli majoitettu aluksiin.

Uudenmaan rannikko oli tärkeä laivanrakennusalue ja siksi Ruotsin tavoitteleman meriheruuden takia vihollisen strategiassa ”maalitettu”. Esimerkiksi tataarien ryöstämä Mäkkylä, mihin edellä jo viitattiin, oli tärkeä laivanrakentajakylä: vuosina 1565 ja 1566 kahdelle kylän miehelle maksettiin palkkaa Helsingin laivaveistämöllä tehdystä työstä. Mäkkylän Märthen Jönsson oli veistämöllä töissä 105 päivää. Hän lienee ollut työssään pätevä.⁴⁴ Vihollisen hyökkäys osui siis tässä tapauksessa suoraan kohteeseen, laivanrakentajan talouteen.

Helsingissä ja Siuntiossa valmistui 1560- ja 1570-luvuilla suuria aluksia. Vuonna 1563 Helsingissä rakennettiin *Brommaren* -niminen alus ja vuonna 1564/65 *Renen*. Vuonna 1569 valmistui helsinkiläisen suurporvari Jacob Grekin *Greken* -alus (myös nimellä *Fortuna*).⁴⁵ Sekä Siuntion Kalvössä että Helsingissä rakennettiin vuonna 1573 kahta suurta laivaa. Kalvössä valmistui laivuri Sven Byrielinpojan johdolla vuosina 1573–1575 700 tonnin Älgen -alus. Alus oli valtamerikelpoinen ja osallistui Juhana III vuonna 1579 organisoimaan kauppalaivaeskaaderiin Länsimerelle (eli Pohjanmerelle ja Atlantille) Juutinrauman kautta. Alus hajosi vuonna 1583. Suomalaislaivat veivät näihin aikoihin ennätyksellisen paljon laivanrakennustavaraa Juutinrauman läpi. Tämä näkyi myös siinä, että apuveroja kerättiin samaan aikaan laivastolle (vuosina 1576–1590 esimerkiksi

tervaa, purjekangasta, laivamiesrahaa ja laivasto-apua). Hamppu ja palttina olivat tärkeitä yleisesti laivastolle osoitettua tavaraa. Myös Helsingissä rakennettiin nimeltä tuntematonta suurta laivaa.⁴⁶

Veistämöt olivat apuverojen varassa ja niiden asutusta kuormittava vaikutus oli maantieteellisesti laaja. Kalvon telakalle kuljetettiin muonaa ja rakennusaineita talonpoikien päivätöinä. Telakalla tehtyjen päivätöiden määrä oli vuoden 1574 tilien mukaan 2533 päivää. Se oli paljon, sillä samana vuonna esimerkiksi Espoon kartanon päivytyömäärä oli 2496.⁴⁷ Kun yhden manttaalini eli ruokakunnan päivytyömäärä oli vuodessa keskimäärin viisi työpäivää, koskivat telakalla tehdyt päivytyöt 506 ruokakuntaa. Ryöstelemällä Kalvön ympäristöpitäjiä Inkoota, Siuntiota, Kirkkonummea ja Espoota hankaloitettiin telakan laivanrakennuksen tarvitsemaa huoltoa. Siuntio ja Porkkala olivat Viroon kulkevan reitin lähtöpiste Suomessa ja siksi myös sotilaallinen kohde.

Laivurien rannikko

Venäläisarmeijan johto tiesi, että Ruotsin Virossa oleva sotavoima ja Suomenlahden laivasto huolletaan Suomen etelärannikolta. Styrmanit kuljettivat jatkuvana virtana provianttia, tarveaineita, aseita, sotilaita ja hevosia pääasiassa Tallinnaan, mutta myös Tukholmaan sekä pitkin Suomen rannikkoa.⁴⁸ Laivurit asuivat pääasiassa rannikolla: Lauttasaarella, Otaniemessä, Huopalahdessa, Munkkiniemessä, Talissa, Hindernäsissä, Töölössä, Laajasalossa, Kulosaarella, Herttoniemessä ja Puotilassa sekä Sipoossa Husössä ja Norkullassa. Heitä asui kuitenkin myös sisämaassa Tuomarinkylässä, Malmilla, Hakunilassa ja Pakilassa aina Klaukkalaa myöten.⁴⁹ Näistä kylistä käytännössä jokainen oli tataarihyökkäyksen kohteina.⁵⁰

Kauempina Uudenmaan länsiosissa tärkeitä laivurien kotipaikkoja olivat Hanko sekä Tammi-saaren ulkosaariston saaret Busö, Älgö, Hestö-

44. Heinonen 2021, 115–116.

45. Glete 2010, 359–364.

46. Kyösti Kiuasmaa, *Suomen alevi sotilaspäilysty 1500-luvun loppupuolella (n. v. 1570–1600)*. Historiallisia tutkimuksia LXXIII. SHS 1968, 127, 232. Apuveroista laivastolle, ks. esim. Orrman 1986, 214–215; Seppälä 2009, 115–117; Glete 2010, 366, 373, 472, 473.

47. KA 3359:38.

48. Yrjö Kaukiainen, *Suomen talonpoikaipurjehdus 1800-luvun alkupuoliskolla*. Historiallisia tutkimuksia LXXIX. SHS 1970, 16.

49. KA 3330 & KA 3363.

50. KA 3389:43. Ks. myös Tapio Salminen, *Vantaan ja Helsingin pitäjän keskiaika*. Vantaan kaupunki 2013, 338–339.

(Busö). Nämä saaristolaislaivurit olivat päteviä luotsaamaan myös Ruotsin sotalaivoja Narvan vesillä (*Narvske farvatten*). Laivureiden palkkioilitykset liittyivät heidät Narvan saartolaivastoon tai Liivinmaan sotaan. Mats Jacobson Busöstä ja Sten Simonson Hästöstä olivat kesällä 1575 olleet styrmanneina Räävelin ja Suomen saariston (*Finska skären*) välillä. Sten Simonsson oli pestautunut (*lätit sig bruka*) *Lybska Hiorten* - ja *Calmar Barken* -aluksille kesällä 1576. Vuonna 1576 Lasse Månsson Älgöstä oli ollut kesän perämiehenä *Lybska Bojortilla* Narvan ja Tukholman vesillä.⁵¹

Hevosia, sotamiehiä ja muonaa liikkui Suomenlahdella. Vuonna 1575 Mats Persson kuljetti aluksellaan (*skip*) 13 hevosta Tallinnasta Inkooseen. *Skip* oli suuri alus.⁵² Helsingin pitäjän laivurit Herr Sigfried (asemaltaan pappi) ja Mads Jacobson olivat vuonna 1580 kuljettaneet 62 tykistöhevosta Helsingistä Tallinaan. Niistä 44 tuotiin takaisin, koska niitä ei voitu käyttää vetämisessä muiden hevosten kanssa. Tykistö oli suhteellisen uusi aselaji, eikä siihen saatu hevosia, joita olisi voitu helposti kouluttaa vetotyöhön.⁵³ Vuonna 1572 Michil Märtheson Espoosta oli kuljettanut 200 smålantilaisnihtiä Raaseporista Viipurin. Sipoon Norkullan Hendrik Hansson oli kuljettanut 230 vestmanlannin sotamiestä Tallinnasta Suomeen. Samana vuonna Simon Olsson Karjaalta oli kuljettanut useita muonaskuutteja (*fetallie skutor*) Tukholmasta Tallinaan.⁵⁴

Vuodelta 1555 peräisin oleva tilitieto kertoo, että lauttasaarelaislaivuri Lasse Larssonille maksettiin 20 markkaa rahaa perämiehen palkkaa kahdesta Tukholmaan tehdystä matkasta. Lastina oli kuninkaankartanon voita ja muita elintarvikkeita. Palkkio oli tuntuva. Hän omisti 100 markan osuudella kolmasosan laivasta, jonka kokonaisarvo oli 300 markkaa. Näin olleen viisi edestakaista matkaa Helsingistä Tukholmaan tuotti tuon kolmasosan arvon. Osuus oli siis ansaittu maksimissaan kolmessa kesässä.⁵⁵

Rannikolaivurit hoitivat asekuljetuksia Uudeltamaalta Tallinaan. Asetoimitusten viennitamatia oli Inkoossa ja Hangossa, jonne sota-

tarvikkeita tuotiin vuonna 1560 perustetusta Mustion ruukista. Eskil Erikson rahtasi 14 kippunaa (2,3 t) tykistötarpeita (*arkli partzeler*) Karjaalta Tallinnaan ja Jacob Ivarsson puolestaan Hangosta Helsinkiin lavetteja (*lådor*), ruutia ja tykistötarpeita. Laivurit rahtasivat myös rannikon suunnasta telakoilta toiselle aseistusta. Susisaaren satamasta vietiin Kalvöseen *Älgenin* telakkatöihin 8 kappaletta dubbefalkonetteja ja halvslangoja (kummatkin pieniä tykkeitä). Tukholma sai purjekankaan raaka-ainetta, palttinaa, Uudenmaan rannikolta. Vuonna 1576 esimerkiksi Raaseporista sitä toimitettiin Tukholman laivakartanoon 815 kynnärää (498 m).⁵⁶

Ongelmallinen huolto

Uuden ajan alussa sotaväen huolto oli yksi suurimmista yhteiskunnallista ongelmista. Armeijan ja siviiliväestön, jos sellaisesti voi varhaisen uuden ajan osalta edes puhua, keskinäinen kanssakäyminen oli läheistä. Olen edellä nostanut esille vähän käsitellyn laivaston merkityksen sota-ajan rasisitusten aiheuttajana. Laivasto oli suurinvestointi, johon liittyi laivojen kunnossapito ja niiden miehistöjen ylläpito. Useimmiten sotarasisitusten on katsottu aiheutuneen varsinkin ratsuväen ja vähemmässä määrin jalkaväen aiheuttamasta liikkumisesta ja ylläpidosta. Vihollisen silmissä Helsinki oli laivaston takia sotilaallinen kohde, jonne pääsi yllättäen vain jäätä pitkin.

Ruotsissakin voimavarat oli venytetty äärimmilleen sotaväen huollon ja majoituksen eli *linnaleirien* takia. Majoitusrasitus johti Pohjanmaalla nuijasotaan (1596–1597). Rauhana tilanne oli oikeastaan vielä pahempi, kun sotaväki oli linnaleireissä omassa maassa talonpoikien ja porvarien verovaroilla elätettävänä eikä ryöstämässä tai autoioittamassa vihollismaata. Kauko Pirinen mainitsee Savon historiassaan kiinnostavan vertailukohdan. Tavara, jota savolaisten talonpoikien elätettävänä ollut *oma sotaväki* oli samoihin aikoihin ollessaan linnaleirissä ryöstänyt, oli käytännössä täysin samaa kuin minkä venäläiset ryöstivät Uudeltamaalta: hevoset, lehmät, lampaat, siat, kattilat, kirveet, vilja, liha ja

51. KA 3365:43.

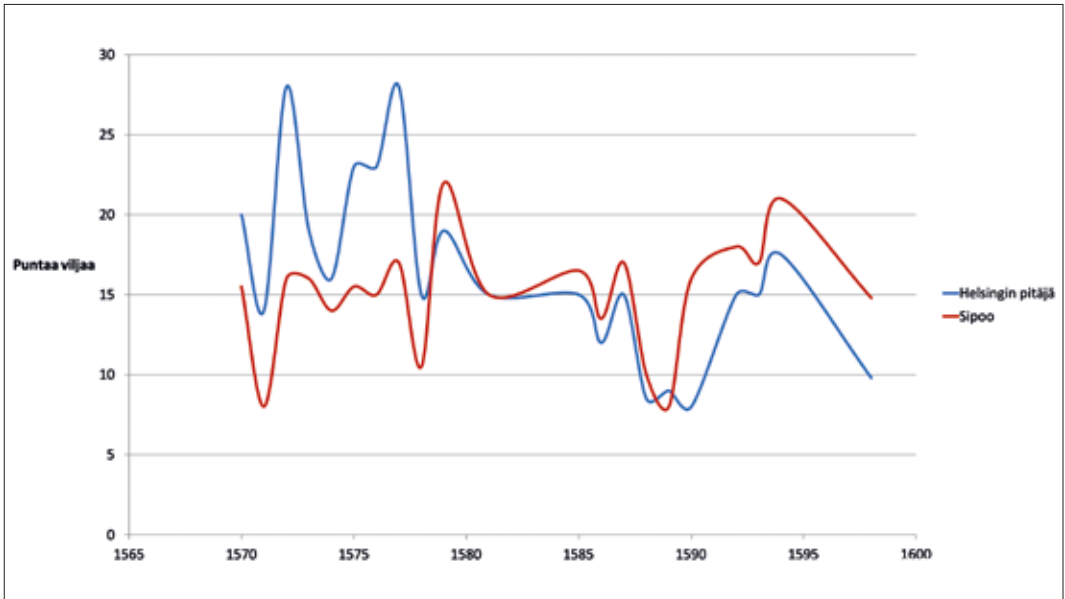
52. KA 3359:41v

53. KA 3389:43.

54. KA 3359:40v-41; KA 3365:43-43v; KA 3389: 43.

55. Helsingin kartanon ja voutikunnan tilikirja 1555–1556. KA 3048:47. Hopeaveroluettelo 1571. Uusimaa. Lauttasaari.

56. KA 3362:40v-42. Kalvö byggning. KA 3362:16

silava, vaatteet, vuodat ja turkikset. Tähän pitää tietysti lisätä vielä ihmiset.⁵⁷ Tataarihyökkäys oli tavallaan eräänlainen ylimääräinen linnaleiri, jonka vihollinen keräsi sotajoukolleen.

Venäläiset ymmärsivät jo pelkästään omien kokemustensa perusteella Ruotsin armeijan heikon kohdan, huollon, ja pyrkivät siksi hävittämään maaseutua. Venäläisten voimavarat eivät riittäneet Uudenmaan valloitukseen ja asukkaiden alistamiseen veronmaksajiksi – mihin Ruotsi oli Viipurin läänissä pyrkinyt – joten se joutui rajoittamaan strategiansa verovarojen ja ihmisten ryöstöön. Näinkin saatiin tavallaan alamaisia ja verotuloja. Moskova ja Ruotsi olivat sotilaallisesti epäsymmetrisiä. Nopeatempoinen ryöstösota oli tyypillistä altavastaajalle, jollainen Moskova oli Ruotsiin nähden varsinkin rannikoilla ja merialueilla.

Sodan tuhoja

Sota vaikutti varsinkin talonpoikien elämään monin tavoin rasituksena, eikä eri tekijöiden vaikutusta voi erotella toisistaan. Rasitukset olivat kokonaistaakka. Elinolot vaihtelivat sota-aikana jyrkästi satojen, apuverojen ja muiden vastoinkäymisten kuten kulkutautien ja katovuosien aaltoliikkeen mukaan. Vuoden 1577 hyökkäys on esimerkki 25-vuotisen sodan suoraista tuhoista.

■ Kaavio 2. Kymmenysverokertymän vaihtelut Helsingin ja Sipoon pitäjissä 25-vuotisen sodan aikana.

Vähäisimmät verokertymät ovat kummassakin pitäjässä 1570-luvulla sekä 1580-luvun lopulla.

Lähteet: KA 3313:32; 3330:34; 3338:45; 3345:36; 3357:63; 3357:68v; 3364:59; 3364:54; 3370:37; 3379:84; 3379:57; 3384:43; 3389:46; 3412:46; 3424:49; 3434:63; 3434:69v; 3440:53; 3447:52v; 3455:68; 3461:86; 3465:48; 3474:80.

Kaaviossa 2 on esitetty kymmenysverokertymän vaihtelut Helsingin ja Sipoon pitäjissä sodan aikana. Kaaviosta ilmenee, että veronmaksukyky heikkeni kolmessa kohtaa: Vuosina 1571, 1577 ja 1588–1589. Osaltaan kyseessä oli yleinen kehitys, sillä sota-aika heijastui koko maahan. Katovuosia oli ympäri Suomea. Verotaakka nousi koko maassa 1580-luvulla ja autiutilojen määrä lisääntyi. Samaan aikaan Ruotsi panosti laivaston ylläpitoon, niin kauppakovojen kuin sotalaivojenkin. Se näkyi verotuksen kasvuna ja siinä mitä veroparseleja kerättiin.⁵⁸

Uudellamaalla tuhot olivat idässä suuremmat ja ajallisesti varhaisemmat, mikä kertoo siitä, että venäläisten sotatoimet laajenivat Suomenlahdella länteen päin Helsingin pitäjään. Tämä käy ilmi, kun vuoden 1577 hyökkäystä verrataan

57. Pirinen 1982, 636.

58. Helge Pohjolan-Pirhonen, *Suomen historia 1523–1617*. WSOY 1960, 389; Orrman 1986, 158; Mäkinen 2002, 128, 200–203.

Taulukko 1. Autioituminen 1577

Autiotilojen osuus ja syy (vihollinen, köyhyys) vuonna 1577 Helsingin ja Sipoon pitäjissä verrattuna vuoteen 1571

	Taloja 1571	Vihollinen	Autiotilojen osuus (%) vuonna 1577	Köyhyys	Autiotilojen osuus (%) vuonna 1577
Helsinki	296	50	17	29	10
Sipoo	204	84	41	34	17
Yhteensä	500	134	27	63	13

Lähde: Porvoon läänin autioluettelo 1577 KA 3372: 21–24v.

Huom. Sarakkeissa "Vihollinen" ja "Köyhyys" on autioituneiden talojen lukumäärä vuonna 1577.

sitä edeltäneeseen vuoden 1571 hyökkäykseen. Vuonna 1571 Helsingin pitäjässä ei ollut yhtään taloa merkitty suoranaisesti vihollisen tuhoamaksi. Sen sijaan Porvoon ja Sipoon pitäjissä näitä "förbrände af Rytzen" ja "Öde af Rytzen" tiloja oli. Sipoon talonpoikia rasittivat pitäjän läpi teitä pitkin kulkevat omat sotajoukot. Rasitus oli kovinta teiden varsilla. Vuosina 1573–1575 pitäjän nimismiehen luona majoittui ratsu- ja jalkaväkeä mutta myös laivamiehiä: vuonna 1573 Simon Larssonin *Marian*-laivan 16 laivamiestä yöpyi nimismiehen luona.⁵⁹ Helsingissä oli vain yleisen köyhtymisen seurauksena autioituneita "öde af fattigdon" -tiloja. Nämä tilat olivat köyhtyneet oman armeijan aiheuttaman ryöstökulutuksen ja muiden edellä mainittujen sota-ajan yleisten rasitusten takia. Sama voidaan todeta muista läntisistä pitäjistä Espoosta ja Vihdistä.⁶⁰ Vihollisen suora tuho ei vielä ulottunut näihin – oman sotaväen aiheuttamat rasitukset kylläkin. Merisodan jatkuttua Suomenlahdella vihollisen tuhot näkyivät myös Helsingin pitäjässä vuonna 1577.

Taulukossa 1 on esitetty Helsingin ja Sipoon pitäjien autiotilojen määrä vuonna 1577 suhteutettuna vuoden 1571 hopeaveroluettelon tietoihin.⁶¹ Autioitumisen syyt ovat taulukossa vihollinen ja köyhtyminen. Ne eivät ole toisiaan poissulkevia syitä. Helsingissä vihollisen suora vaikutus (esimerkiksi ryöstö tai tuhopoltto) oli autioitumisen syynä harvemmin kuin köyhtyminen. Sipoossa vihollinen sen sijaan oli suurin syy autioitumiseen, mutta köyhtyneitäkin taloja oli enemmän kuin Helsingissä. Sipoossa vihollisen aiheuttama tuho oli erittäin merkittävää,

sillä 41 prosenttia taloista autioitui. Kruunulta jäi siis tämä osuus veroista saamatta ja sitä ei voitu kanavoida sodankäyntiin. Kummassakin pitäjässä vihollisen suora vaikutus oli autioitumisen syynä yleisin (27%) ja yleinen köyhtyminen (13%). Talojen köyhtyminen alkoi 1570-luvun alussa ja jatkui voimistuvaan tahtiin, kuten muuallakin maassa.⁶²

Sotaa käytiin keskisen Suomenlahden lisäksi myös Itä-Suomessa. Savossa talonpojat jättivät tilojaan köyhyyden ja vihollisen hyökkäysten takia. Pien-Savossa vihollisen hyökkäykset olivat Kauko Pirisen mukaan ylivoimaisesti suurin autioitumisen syy.⁶³ Kun Helsingin ja Sipoon alueen tuhoja verrataan muun tutkimuksen antamaan kuvaan, löytyy yhtäläisyyksiä. Anssi Mäkisen mukaan vuonna 1571 vihollisen pahin tuho Viipurin läänissä keskittyi rannikolle ja sen itäisiin osiin. Itse Viipurin kaupunki jätettiin Helsingin tapaan rauhaan. Venäläishyökkäykset saivat 1580-luvulla aikaan paljon tuhoa mutta rajallisella alueella. Vuonna 1582 venäläiset veivät vankeina Äyräpään kihlakunnasta 1400 ihmistä. Kannaksella surmattiin paljon ihmisiä eli tuho oli totaalaisempaa kuin Helsingin seudulla.⁶⁴ Vihollinen hyökkäsi toistamiseen 1590-luvulla aiheuttaen Koivistolla, Virolahdella ja Vehkalahdella laajaa tuhoa rannikolla menemättä sisämaahan. Mukana vietiin ihmisiä ja määrää oli paljon suurempi kuin Helsingissä ja Sipoossa: väestötappio rannikkokylistä Vehkalahdelta ja Virolahdelta oli 1125 ihmistä. Hyökkäyksillä ei sotatapahtumien kannalta ollut vaikutusta mutta ne aikaansaiivat turvattomuutta.⁶⁵

59. Rantanen & Kuvaja 1994, 281.

60. KA 1571:30–31v.

61. Autioitumisluettelo. Ödeslengd pro anno 1577 över Bårgolehn. Luettelossa on öde fiende / fattigdom. KA 3372: 20–27v.

62. Ks. Orrman 1986, 189–191.

63. Esim. Pirinen 1982, 164, 166, 624–645.

64. Sivonen 2018, 344. Ks. myös Mäkinen 2002, 119–120.

65. Mäkinen 2002, 121.

Hyötyjäkin oli

Laivureille sota oli tuottoisaa aikaa. Kuljetukset lisääntyivät sota-aikana, josta tuli normaalitytöitä. Osaavia keskipitkän matkan (Tallinna–Tukholma–Viipuri–Hanko) laivureita oli lähteiden valossa harvassa. Laivuri oli yleensä sama asia kuin luotsi. Tilitiedoissa toistuvat samat nimet samoista paikoista. Kuljetukset laivaveistämöille ja Helsingin kuninkaankartanon makasiineihin tehtiin veroluonteisina velvoitteina eli päivätöinä. Sen sijaan rannikkokuljetukset olivat usein palkallista laivurityötä. Laivurit olivat erikoismiehiä ja vuokratyövoimaa.⁶⁶ Kuten edellä kerrottiin, laivurit ansaitsivat hyvin. Laivureille myönnetty verovapaus oli heille erittäin suuri etu. Styrmanit olivat muuta väestöä varakkaampia. Heidän irtain omaisuutensa oli vuoden 1571 hopeaveroluettelon mukaan noin 100–400 markkaa, kun se muulla väestöllä oli yleensä selvästi alle 100 markkaa. Vihollinen ymmärsi laivurien välineellisen roolin hyvin.

Toinen hyötyjien ryhmä olivat Helsingin kaupungin varakkaat porvarit. Myös Saartolaivaston komentaja Hans Björnram laajensi maaomaisuuttaan. Juhana III antoi hänelle kiitoksena palveluksistaan kruunulle läänityksenä tiloja Espoon Lähderannasta.⁶⁷ Eliitti pystyi hankkimaan autioituneita tiloja edullisesti itselleen. Tuuli Heinosen mukaan kruunu antoi ryöstetyn Mäkkylän kylän kaksi autiotilaa vuonna 1589 Helsingin pormestari Hans Olssonille velan maksuna. Uutta tilaa alkoi viljellä Per Erikson -niminen talonpoika, mutta hänkin köyhtyi myöhemmin. Myös Hans Olssonin jatkoi tilakauppojaan. Vuonna 1606 hän osti kaikki Mäkkylän autiotilat ja perusti kylään säteri- eli verovapaan asuinrälssitilan. Vuonna 1613 hän oli kylän ainoa veroa maksanut asukas. Autioituminen ja tilojen pitkäkestoinen köyhyys johtivat suurtilanmuodostukseen, kun autiotiloista muodostettiin uusia elinvoimaisia tiloja. Ilmiö oli maanlaajuinen. Toisten epäönni oli toisen onni.⁶⁸

Johtopäätökset

Helsingin perustaminen johti Suomenlahdella geopolitiittiseen muutokseen, jossa Uudenmaan

rannikosta tuli Liivinmaan sotatoimien sekä Narvan saarron tukialue. Helsingistä tuli kaappari- ja kaupunkiki. Tämä veti ymmärrettävästi Narvaa hallitsevan Moskovan Venäjän sotatoimia kaupungin ympäristöön. Helsingin lähimerialueelle muodostui Ruotsin alkavan Itämerenpolitiikan ja Narvan saarron takia yksi maailmanpolitiikan polttopisteistä. Moskovan Venäjän suuri päämäärä oli pääsy merelle. Viholliselle oli siksi tärkeää heikentää Ruotsin kykyä käyttää voimaa merellä. Sillä ei kuitenkaan ollut kuljetuslotjia lukuun ottamatta laivastoa, jolla vastustaa Ruotsin avomerilaivastoa. Tästä syystä se joutui hyödyntämään jäätyneitä Suomenlahtea hyökkäyssissään, eikä Suomeen ollut avovedenkään aikaan helppo tulla. *Finska skären* tarkoitti Suomen labyrinttimäistä saaristoa, jonne yhdelläkään ulkomaalaisaluksella ei ollut asiaa ilman luotsia.

Kylmä ilmastovaihe mahdollisti jääsodan käynnin. Talvinen hyökkäys tuli mereltä yllätyksenä, mistä kertoo se, että ihmiset eivät ehtineet paeta vihollista metsiin. Vihollinen pystyi terrorisoimalla siviiliväestöä luomaan rajaseuduille turvattomuuden tunnetta. Helsingin seudulla tukikohta oli vain heikosti linnoitettu kaupunki ja sen kuninkaankartano. Suojana oli näihin aikoihin kuitenkin laivasto ja sen miehistöt.

Vuoden 1577 hyökkäyksen psykologinen vaikutus ihmisryöstöineen on täytynyt olla valtavan suuri. On hyvä yrittää hahmottaa inhimillinen todellisuus ja kokemusmaailma tilitiedoista saatujen lukumäärien ja prosenttien takana.⁶⁹ Valitettavasti tästä suoraan kertovia lähteitä ei ole, mutta voidaan soveltaa ”eläytyvää metodologiaa”. Rappasodat maalla ja jäällä jättivät pysyvän jälkensä kansanperinteeseen, ja siitä tuli osa Pohjo-lan ulkoista kuvaa ja brändiä, kuten Olaus Magnuksen jääsotaa esittelevän kuvaston yhteydessä esitettiin. Tataarihyökkäys oli merkittävä ja traumaattinen tapahtuma, mistä kertoo sekin, että taivalla nähtiin tällaisiin tapahtumiin toisinaan liitettyjä outoja näkyjä.⁷⁰ Ne ovat olleet helmi-kuulle tyypillisiä haloilmiöitä.

Venäläiskomentajilla oli riittävästi geopolitiikan tajutakseen Uudenmaan rannikon strategisen merkityksen Ruotsin maa- ja merisodan tuki-

66. Styrmanshyra esim. KA 3359:41v.

67. Ramsay 1924, 58.

68. Heinonen 2021, 101–102.

69. Österberg 1971.

70. Ramsay 1924, 208–209.

alueena. Tämä teki siitä hyökkäyskohteen. Asia voidaan tiivistää seuraavan jaottelun mukaisesti:

Uudenmaan rannikko viholliskohtena:

- Uudenmaan rannikon maataloustuotannon heikentäminen
- Veronmaksukyvyyn heikentäminen ryöstämällä taloja ja verotavaraa
- Ihmisryöstöt maataloustyövoiman sekä laivatuotannon vähentämisenä
- Laivuritalouksien ryöstö ja sodan logistiikan heikentäminen

Uudenmaan rannikko sodan tukialueena:

- Uusimaa Liivinmaan sodan takamaastona (*hinterland*)
- Helsinki laivastotukikohtana
- Laivaveistämöt
- Laivurien asuinpaikka

Suomen Tallinnan vastaisen rannikon merkityksen ymmärsi myös Tallinnaan piirittänyt Feodor Ivanovitj Mstislavskij. Tallinna sai lahden takaa täydennystä ja Helsingin suojissa oli Ruotsin Suomenlahden laivasto. Geopoliittinen käänne teki Suomenlahdesta strategisesti alueen, jonka merkitys kasvoi. Susisaari oli jo 1500-lulla jossain määrin linnoitettu. Siellä oli tykkejä ja Helsingin saariston kapeikoissa ”kuninkaan virroissa” kierteli aseistettuja vartioveneitä.⁷¹ Saarella oli jo jonkinlainen satamakin Tykistölahdessa. Se oli myös laivaston ohella syy – ehkä jopa ”huoneenkorkeisia ahtojääröykkiöitäkin” tärkeämpi tekijä – mikseivät tataarit helmikuussa 1577 yrittäneet tunkeutua Helsinkiin asti. Suuren merilinnoituksen paikka Helsingin edustalle oli jo asemoitu.

Mikko Huhtamies on varhaisen uuden ajan merihistoriaan erikoistunut dosentti Helsingin yliopistossa.
Sähköposti: mikko.huhtamies@helsinki.fi

71. Helsingin kartanon tilikirja 1558–1558. KA 3095:77.